

דרוש וקבל שכר

לא היו דברים מעולם

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אתו ולא ישמע אליהם. ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אתו אל זקני עירו ואל שער מקמו. ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומרה איננו שמע בקולנו זולל וסבא. ורגמהו כל אנשי עירו באבנים ומת ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו.

עבור הקורא הרגיש, התמונה המתוארת בפסוקים הללו מחרידה ומטלטלת. נדמה כי התורה לא חסכה באמצעים ספרותיים שיש בהם כדי לזעזע. מי שזכה להקים משפחה, יתקשה אף להעלות על דעתו מחזה נורא שכזה, שבו גוררים אב ואם את בן טיפוחם, שבו השקיעו את מיטב אונם – אם בממון, אם ביגיעת הגוף ואם בדאגה ובהתקשרות נפשית עמוקה – אל בית הדין, הפוסק את דינו למיתה בסקילה.

מתוך צעקה זו שהלב צועק למשמע הפסוקים, באים אלינו דברי חז"ל כמים קרים על נפש עייפה: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? לומר: דרוש וקבל שכר"^א.

יש מחכמינו שהרחיבו אמירה זו גם לפרשיות עיר הנידחת ובית המנוגע^ב, שאף הן מן הדברים שהלב ממאן בהם. דין אחר שאף הוא "לא היה ולא עתיד להיות", אף שלא נאמרה לגביו לשון זו, הוא דין ענישת החובל בגופו של חברו; בתורה שבכתב נפסק שדינו הוא "עין תחת עין, שן תחת שן"^ג, אולם בתורה שבעל־פה קיבלנו שאין הדברים מכוונים אלא לממון – דמי עינו, דמי שינו^ד. גם דיני ארבע מיתות, שיש בהם חומרה מיוחדת, אמנם אינם בכלל "לא היה ולא עתיד להיות" אך הם בכל זאת רחוקים מאוד מלהוות מציאות שכיחה, כדברי המשנה:

סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית; רבי אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל!^ה

^א תוספתא סנהדרין (צוקרמנדל) יא: ו; וראה סנהדרין עא, א.

^ב סנהדרין, שם.

^ג ויקרא כד כ.

^ד בבא־קמא פד, א.

^ה מכות א: י.

מתוך דוגמאות אלו ניתן לזהות מגמה עקבית: התורה אומרת דבר אחד ומתכוונת לדבר אחר, מציירת לפנינו מציאות קשה ומאיימת בזמן שלאמיתו של דבר "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבתיה שלום".¹ מדוע?

על כך באה התשובה: "דרוש וקבל שכר". אולם תשובה זו, עיון היא צריכה. וכי אין לנו גופי תורה רבים אחרים שניתן לדורשם ולקבל את שכרם?

בין רפואת הגנה לרפואת הצלה

מבאר מרן הרב זצ"ל:

אמרו חז"ל: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? – דרוש וקבל שכר". תוכן הדברים הוא שהתורה צריכה שתוכר תועלתה ביותר בתור הגנה, כלומר הסרת האפשרות להיות היזק בא, שזהו הדרך המעולה שברפואה, מה שאין כן דרך הרפואה הבא אחר המכה הוא על קלקול שכבר קלקל האדם את אורח חייו, והתורה צריכה שתתייחס לכלל התיקון, ולא להקלוקל. על כן אמרה תורה: "כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאָך"², כלומר: רפואתי ראויה שתיוחס להגנה, שהיא דרך הרחב של רפואה, דרך החיים, שאינה מניחה מקום לחולי, "כי אני ה' רפאָך", על כן לא עליך כל המחלה אם תשמע לדבריי. על כן אותו הציור של העונש האפשרי לחול על בן סורר ומורה פועל הוא כל כך על החינוך שלא יהיה פרוע, עד שעלידי פעולה זו [=של הלימוד על המתתו] אי אפשר כלל שתצא קלקלה גדולה כזאת בפועל, שיהיה אפשר לבן סורר ומורה להימצא במציאות. אבל מה גרם זה? כתיבת הפרשה שבתורה ולימודה. על כן "דרוש וקבל שכר", כדי [ש]עלידי הדרישה באה ההגנה. וזהו כבוד לתורה, שתתייחס לרפואת ההגנה, שהיא המעולה שברפואות ויסוד דרך החיים העיקרי, ולא לרפואה הצלה, שהיא רק דרך מקרה והזדמנות.³

¹ משלי ג יז.

² בהמשך הדברים מפורש מקורו של מרן הרב זצ"ל בדברי הרמב"ם, שאסר להתרפא בדברי תורה אך התיר להשתמש בהם לשם הגנה, שכן כתב בהלכות עבודה זרה (יא: יב): "הלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה, וכן הקורא על התינוק שלא ייבעת והמניח ספר תורה או תפילין על הקטן בשביל שיישן – לא די להם שהם בכלל מנחשים וחוברים, אלא שהן בכלל הכופרים בתורה, שהן עושין דברי תורה רפואת גוף ואינן אלא רפואת נפשות, שנאמר: 'ויהיו חיים לנפשך' (משלי ג כב). אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור מתהלים כדי שתגן עליו זכות קריאתו וינצל מצרות ומנזקים – הרי זה מותר.

³ שמות טו כו.

⁴ אוצרות ראיה ח"ב, עמ' 187.

אם כן, התורה מהלכת עלינו אימים בסיפור הטרגי של בן סורר ומורה, בדין "עין תחת עין" ובריבוי אזכורי ארבע מיתות בית־דין, משום שבכך היא ממציאה רפואה לחולאינו. רפואה זו, כפי שמסביר הרב זצ"ל, היא הרפואה המעולה ביותר – רפואה מונעת, המיישרת את אורח חייו של אדם ומסירה מדרכו כל מכאוב. אכן, "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות", וכל כך למה? משום שעניינו נתפרש בתורה ובכך העמיד גבול איתן בפני כל אפשרות של הידרדרות לחיי הפקרות משולחי רסן שסופם רע ומר.

מתוך כך למדנו ש"דרוש וקבל שכר" אינו רק בעולם הבא, אלא גם בעולם־הזהה. אם דרך העולם לתת את הבכורה לממד המעשי, הנה כאן נוטע הרב זצ"ל בקרבנו את הכרת ערכו של הממד העיוני – הפועל בעולם פעולה רבה ועצומה, שכוחה ה"מעשי" להתמודד עם חולאיו ומצוקותיו גדול יותר מזה של כל תחבולה מעשית מובהקת.

העובדה כי בן סורר ומורה או עיר הנידחת לא היו ולא עתידים להיות איננה אומרת שמדובר בפרשיות איזוטריות, שניתן לדחוק אותן אל השוליים. אדרבה, ההפך הוא הנכון: עלינו לדרוש אותן, להתעמק בהבנתן, לדון בתהליך ההידרדרות החינוכית העלול להביא למציאות נוראה שכזו ולהפיק מתוכו לקחים. מבן סורר ומורה נבוא ונלמד עד כמה חשוב חינוך הילדים למצוות כיבוד אב ואם, להלכות דרך ארץ ולשאר מידות טובות. מדיני ארבע מיתות בית־דין נבוא ונלמד מהן העבירות שהתורה רואה בהן חומרה מיוחדת, אלו שהעובר עליהן פגע בלב לבה של תורה (לדוגמה: דינם החמור של נואף ונואפת מלמד על ערכה של נאמנות משפחתית ועל חומרת הפגיעה בה בעיני התורה, וכן דינו החמור של חילול שבת מראה עד כמה התורה רואה במצווה זו אחד מיסודות היהדות). מדינה של עיר הנידחת נבוא ונלמד על חומרתה הנוראה של "חטאת הקהל", חטא של ציבור שלם בישראל¹. הדרישה בכל העניינים החשובים הללו היא המונעת את היתכנותם הממשית.

כך מדגיש מרן הרב זצ"ל בדבריו אודות שנאת הרשעים (על כל גדריה ההלכתיים²), עניין נוסף שאינו מתקיים הלכה למעשה בימינו בשל העדר התנאים הנדרשים. על מצוות שנאת הרשעים אנו למדים מדברי הכתוב: "הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו ליי"³. הדברים אמורים ברשע העובר עבירות במזיד, לאחר שקיבל תוכחה ולא חזר בו⁴. על כך כותב הרב זצ"ל:

¹ ראה חלק א של ספרנו זה, עמ' 97.

² "מצווה לשנאותו" (פסחים ק"ג, ב), כאשר ראה בו דבר עוון והוכיח אותו ולא שעה לדבריו.

³ תהלים קלט כא-כב.

⁴ עיין ביאור־הלכה או"ח סימן א, ד"ה ולא יתבייש.

כל השנאות כולן וחומרי דיניהן הנם נאמרים רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצוות תוכחה. וכאשר אין לנו בדור הזה ולא בכמה דורות שלפנינו, על פי עדות רבי עקיבא, מי שיודע להוכיח, על כן נפל פותא בבירא וכל הלכות הנוטות לרוגז ושנאת אחים נעשות הן כפרשת בן סורר ומורה, עיר הנידחת ובית המנוגע, למאן דאמר "לא היו ולא עתידין להיות" ונכתבו משום דרוש וקבל שכר. והשכר של הדרישה גדול הוא מאוד, כי הוא המלח המעמיד צביון הטוב על ידי תגבורת שנאת הרע בכל ענפיה. וכיוון שהוא עשה באורח לימודי את פעולתו איננו מניח בפועל לרשע משחית באמת להשתרש כלל ועיקר.⁷⁷

אם כן, למדנו עד היכן מגיע כוחו של לימוד, הפועל בעולם גדולות ונצורות. עצם הלימוד בעניין שנאת הרשעים הוא המונע מהרשע לצאת מן הכוח אל הפועל – ואין לך שכר גדול מזה.

על שם סופו

מדי עברנו בפרשה זו, ובפרט כאשר זה עתה עמדנו על גודל שכר הדרישה בעניינה, נוסף מרגלית יקרה שנתחדשה בה בבית מדרשו של רבי יעקב־משה חרל"פ, איש אמונם וסודם של מרן הרב זצ"ל ושל בנו, הרבי צבי־יהודה זצ"ל.

על בן סורר ומורה אמרו חז"ל דברים מפתיעים:

בן סורר ומורה על שם סופו נהרג – ימות זכאי ואל ימות חייב... תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית־דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.⁷⁸

לכאורה, הדברים מנוגדים להיגיון המשפטי והמוסרי הסביר. כאשר עומד לפנינו אדם שישנה סבירות לכך שיעבור עבירה חמורה בעתיד, הרי שכל עוד לא בוצע הפשע, עלינו להתמודד עמו במישור החינוכי והמניעתי. ענישה, ובפרט עונש מוות, אין לה מקום אלא כאשר הפשע כבר בוצע והדם נשפך. כך בפירוש אומרת הגמרא במקום אחר:

⁷⁷ איגרות הראי"ה ח"א עמ' שה.

⁷⁸ סנהדרין עא, ב.

ואמר רבי יצחק: אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: "כי שמע אלקים אל קול הנער באשר הוא שם"^{יז}.

מדוע, אם כן, נשתנה דינו של בן סורר ומורה (יחד עם דינו של הבא במחתרת המפורש בסמוך לו במסכת סנהדרין) להיות נידון על שם סופו?

מבאר הרב חרל"פ זצ"ל:

אבל כנראה דהבדל רב בין ישראל לעמים, אצל ישראל כל לשד חייהם הם יונקים בעיקר מהעתיד המזהיר, בעת אשר כל העולם כולו ישוב לתיקונו, בזמן אשר נאמר עליו "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא"^{יח}, "והאלילים כליל יחלף"^{יט}, כי ישראל עלו תחילה במחשבה, ומקורם מאותה הפסגה העליונה אשר אין שום שיג להשיגה... ומאותו העתיד הנפלא אנו יונקים לשד חיינו. ואם חלילה מפסיקים את המשך יניקתנו זה, מפסיקים את כל החיות.

והנה עבירה גוררת עבירה עד אין קץ סוף ותכלית, ועלולים להיות יורדים לפי פחת ולהיקצץ מהעתיד המזהיר שלנו, ומבלעדי החיבור עם העתיד אין חיים לישראל. ולפיכך דווקא אדם מישראל צריך להיות נידון על-פי סופו, שאם סופו אין לו – הווה מנא ליה [=הווה מניין לו]? ולא כן שאר העמים, שכל חיותם אינו אלא חיי הווה... הם צריכים להיות נידונים רק על-פי הווה שלהם.

ומה מאוד צריך שהערה זו תהיה נוקבת את הלב, שמפני זה חמור דין ישראל מדין אומות העולם, שהם צריכים להיות נידונים על שם סופם, ואוי אוי אם היה הדין על פי מהלך זה, כי מאחר שעבירה גוררת עבירה, אין מנוס ומפלט למו ואין ביצור להסוף והעתיד, ומה גם שכל עבירה קוצצת ומפסקת בין החוטא להסוף.²

צא ולמד כמה גדול שכרה של דרישת בן סורר ומורה, שמתוכה מעמידנו הרב חרל"פ על יסודם הנשגב של חיי כל אחד ואחת מישראל, היונק מהעתיד המזהיר של "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא". אכן, הפרשה חמורה ומאיימת והאמת הרוחנית הנחשפת מתוכה מטלטלת

^{יז} בראשית כא יז.

^{יח} ראש-השנה טז, ב. ורש"י הוסיף בשם המדרש: "ומצינו בבראשית רבה (נג: יד), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, מי שעתידין בניו להמית את בניך בצמא, אתה מעלה לו באר? שנאמר: 'משא בערב וגו' לקראת צמא התינו מים' (ישעיהו כא יג-יד), שהיו מוציאים לקראת הגולים מיני מלוחים ונודות נפוחים וכו', כדאיתא התם, אמר להם: השעה צדיק הוא או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: 'באשר הוא שם' – איני דן את העולם אלא בשעתו.

^{יח} ישעיהו ב יז.

^{יט} שם ב יח.

² מי מרום, אורי וישעי, עמ' כח.

שבעתיים – "אוי אוי אם היה הדין על פי מהלך זה". כל עבירה שהיא, גם אם היא קלה שבקלות, עלולה להיות תחילתה של שרשרת הקוצצת את האדם מאותו הסוף הטוב שמייעד לו שורש נשמתו ודוחקת את רגליו אל עבר הסוף הרע שברר לעצמו במעשיו.

אמנם למעשה גם את איש ישראל דנים על פי ההווה, אך זהו רק מצד החסד, ואילו מצד הדין היה ראוי לדונו על שם העתיד. לעומת זאת, אצל הגויים מה שדנים אותם לפי שעה זהו מצד הדין. ואמנם מידת החסד הנטויה עלינו גוזרת ש"לא היה ולא עתיד להיות", וגם את איש ישראל אין דנים על שם סופו אלא רק "לפי מעשיו של אותה שעה", ובכל זאת – "השכר של הדרישה גדול הוא מאוד". פרשה קטנה זו, שבהשקפה ראשונה כמעט ודחקנו אותה אל שולי תשומת הלב כעניין תיאורטי איזוטרי שאינו עומד בשורה אחת עם יתר גופי תורה שפרשתנו עמוסה בהם, טומנת בחובה יסוד המאיר את כל חיינו ומעמידם על הרוממות הראויה להם.

לחיות חיי איש יהודי, משמע: לחיות את העתיד המזהיר כבר בהווה המורכב. רק זה הסוד שהחזיק את קיומנו הלאומי במשך ימי הגלות הארוכים, כאשר היה ההווה חשוך וקודר, ורק שפתותינו הדובבות את חזון העתיד שלוש פעמים ביום – "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים" – האיר את אפלתנו ונתן בנו כוח להוסיף ולהאמין, להוסיף ולצעוד.

רק הסגולה הזו הצמיחה את היכולת המופלאה להצהיר על אמונה בגיא צלמוות, להידחק בתנאים על־אנושיים ברכבות ההשמדה הדוהרות אל המוות תוך שירת "ואף־על־פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו". כאשר החיים מוארים באור העתיד, ניתן לעמוד איתן ולהילחם גם על מצבו של ההווה. אם מראש אנו יודעים בביטחון גמור שסוף הטוב לצאת כשידו על העליונה, הרי שאנו צופים על ההווה מתוך נקודת מבט המגמדת את כל מהמורותיו.

ככל שנוסיף לדרוש בסופנו הטוב ולהזריח את אורו בחיי ההווה שלנו, כן נגדיל לעשות לרוממות רוח האומה ולחזוק עצמת חייה הגשמיים והרוחניים. מתוך כך נשאב את אותם "עצבים של ברזל" הנדרשים לאנשי חינוך לנוכח האתגרים העומדים בדרכם, ונזכה לראות במהרה בימינו איך "אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו במהרה לאורו". אמן, כן יהי רצון.